

kedvességét és gyöngédségét semmibe vette, s neki ezzel fájdalmat okozott. Leveleit alig olvasta el, csak gyéren válaszolt rájuk. De megérkezik barátjának, Lichnowsky Edwardnak – Karolina unokatestvérének – szláv miszticizmussal telt végzetes levele: Karolina most az Örök Bíró előtt áll. Teljesen egyedül, magára hagyatva halt meg, az egyház szentségeinek vétele nélkül. Nem terheli-e lelkét egy vétkes szerelem emléke?

Ez a levél mint mérgezett nyíl fűródött Széchenyi szívébe. Első felháborodásában és ártatlansága tudatában – a kor szokása szerint – párbajra hívja ki Lichnowskyt. De az kitérő levélben válaszol: nem akarta vádolni barátját, csupán azt kívánta volna, hogy ő is elgondolkozzék az örök dolgok felől. – Tudnunk kell, hogy ebben az időben milyen nagy súlyt helyeztek arra, hogy mindenki halála előtt részesüljön a végső szentségekben, a feloldozásban és a szent Útravalóban... Lichnowsky levele is egész életére kiható lelki gyötrelem forrása számára.

FILOZÓFIA

Varga Béla: Bölcséleti írások

A századforduló európai gondolkodása sajátos képet tár elénk. A bölcselkedők nagy részének azon vész el energiája, hogy rendet teremtsen a szaktudományok, szemléletformák, módszerek egyre sűrűsödő erdejében. Enélkül elindulni sem mernének, nehogy céljukat világosan lássák. S ha elindulnak, kérdéseiket az egyes iskolák eltérő optikái még tovább aprózzák.

Pedig nem lényegtelen kérdések töltik meg ez időszak filozófiai kereteit: midőn azonban e keretek közé valami lényeges kérdés eljut, egyszerre lényegtelenné válik. Németországban, az újkantianizmus s fenomenológia hazájában II. vilmosi, bismarcki idők a tudományokat, kiváltképp a szellem-tudományokat könyvtárakba és magántanári szobákba préselik. Ezért aztán Windelband úgy beszél a logikáról, majd később Scheler az etikáról, mintha a Kant-köteték

Angliai utazásai alatt megismerkedik lord Byron kötetésével, és az őt körülvevő légkörrel. Magába szívja az egész Európát el-töltő „spleen”-t. Olvassa, fordítja Byron műveit, s egyes sorok mint reminiscenciák visszatérnek Napló-jában is. Nem tudhatta, mint ahogy a kortársak sem tudták, hogy Byron homályos és borús önvádjai, titokzatos sorai mögött valódi vétkek gyötrelmei élnek. (Féltestvérét, Augustát csak felnőtt korában ismerte meg, belészeretett. Kapcsolatukból egy kislány született, Medora. Ennek unokája egy Párizs meletti apácakolostorban élt s halt meg.) Széchenyi magába szívta ezeket a borongós érzelmeket, való-ságos éntranszponálás folyt benne, s inkább Byron vétkei, mint a sajátjai felett tépelődik. (Lásd bővebben: „Lord Byron hatása Széchenyi Istvánra” című cikkemet. Róma, Katolikus Szemle, 1977. I. szám.)

H. BOROS VILMA

fóliánsai lennének a valóság, mellyel mindenkinek meg kell birkóznia. A filozófia „belügy”, ám egyelőre előnyére válik, hogy szaktudományos szempontból értő kezek nyúlnak hozzá. Dilthey, Windelband, Rickert, Lask, Vaihinger, Simmel és Scheler munkássága külföldön is követőkre talál.

Német filozófiai műhelyekben szerzett tapasztalattal, s az említett bölcselők iránt érzett tanítványi alázattal kezdte pályáját Varga Béla, a század eleji magyar gondolkodás eddig eléggé háttérben hagyott alakja. S életének elkövetkezendő három évtizedében nemcsak komoly szellemiséget közvetítő gondolkodó vált belőle, hanem – legjava írásait tekintve – szuverén szellem is. Szorosan vett „bölcseleti írásai”-ból juttatott el most hozzánk kis kötetnyit a *Téka*, Balázs Sándor válogatása.

Varga Béla 1886-ban született Tordán. Édesapja Székelyföldről ideköltözött görög-latin szakos tanár, később a helybeli líceum igazgatója. Fia tovább ápolja a családi hagyományt, a kolozsvári egyetem bölcsész-

karán klasszika-filológiai tanulmányokat folytat, s emellett filozófiát, esztétikát, pedagógiát studiózva meglehetősen korán önálló szellemi utakra is lép. Olyannyira, hogy Berlin, Lipcse, Genf egyetemeiről hazatérve az 1910-es években jelentkező filozófusnemdék legkiválóbb képviselői közé sorolhatjuk be.

Az erdélyi unitárius *Keresztény Magvető* s a budapesti *Athenaeum* köre közül, melyekben Varga első írásai megjelentek, jelentőségben, hatásban kétségtelenül az utóbbi folyóirat vezetett. Munkatársai – többek között – Zalai Béla, Fülep Lajos, Mannheim Károly, Lukács György, Hauser Arnold. A legkülönbébb elveket olykor nehezen követhető kifejtéssel s kuszált stílussal gondolkodók között Varga tiszta problémafölvételével, s tárgyát következetesen, tanáros mértékletességgel megválaszoló dolgozataival tűnt fel.

A korabeli gondolkodás, mint említettük, a szaktudományok eredményeinek *rendszerezésére* törekedett. A külhoni filozófusok mellett „a rendszerezés problémájának megoldását” latolgatta a mi Zalai Bélánk is, a századforduló legjelentősebb, korán elhunyt gondolkodója. Varga később, *A szubszisztencia fajai* című tanulmányában (1928) arról adott számot, hogy a gondolkodástörténetben „az egyes problémák legtöbbször elvesztették eredeti karakterüket a rendszerhez való alkalmazkodás következtében”, s ő maga azért fordult a husserli fenomenológiához, hogy „az elfogulatlan és előfeltevésmentes” rendszerezéshez szilárd alapot nyerjen. Több kortársával együtt joggal vélhette úgy, hogy az addigi filozófia többnyire az előző filozófiák újragondolása és nem magára az emberi létre koncentráló gondolkodási forma.

Filozófiát megújító diszciplinának a századforduló tudósai a logikát tartották. Varga még 1923-ban is kitarzott amellett, hogy „a metafizikát csak a logika óvhatja meg attól, hogy téves vágányokra kerüljön” (*A metafizika helye és értelme napjaink bölcséletében*). Mikor a századvégen Nietzsche az egyéniség kultuszával, később Bergson az életlendülettel vélte föloldani a lételméleti, ismeretelméleti kérdéseket, Windelband „a vélekedések zürzavarából a tudomány nyugodt világosságához” menekült, melyet „a legegyetemesebb érvényes ki-

jelentések” területe, a logika szavatolt. Ha a természettudományos fogantatású ideológiák a lélektanban látták azt a csúcspont, melyhez a fizikából, kémiából, biológiából és fiziológiából építkező rendszerezés a maga Bábel-tornyához ér, a szellemtudományiak mindenkor a logikailag érvényes erkölcsi parancsok elsőbbségére hivatkoztak. S az esztétika, etika, logika kanti hármasságának viszonyát firtatták Windelbandtól Rickertig és Lukács Györgyig.

A logika azonban csakhamar igen törekény eszköznek kezdett bizonyulni a rendszerezés küzdelmeiben. A természettudományos szemléletből fakadó szociáldarwinizmus a társadalom követelményeit juttatta érvényre, s az egyes ember szabad elhatározásaival nem sokat törődött. A XIX. század közepe tájától „szervezett örök gépi világa” vette kezdetét, ahogy Babis írta *Irodalomtörténeté*-ben. Az e fenyegetés ellenében fogant *Az individualitás kérdése* (1932) és *A lelkiismeret* (1909) című tanulmányai-ban Varga még mindig csupán tudományon belüli pozíciójából érezte a veszélyt. Azaz igen gyöngén, határozatlanul. Kimerítő alapos-sággal végigvitt elemzéseit tehetetlenül vesztgelnek a tudományok határain belül, mint a csak fiziológiára, vagy csak logikára alapozó kortárs művek között oly sokan. Mindkettő egy-egy neme a túlzásokkal együtt járó vakságnak, rossz alternatívák, nincs és nem is lehet kiegyenlítésük. A kultúrkritika időközben nagyban viszonylagosította a kanti hármasság út célhoz vivő erejét. Windelband már 1894-ben meglátta, hogy a logika fejlődésének Kepler és Galilei századai kedveztek, mert nem „elvonat konstrukciókból vagy formális megfontolásokból”, hanem „a gyakorlatban sikeresnek bizonyult kísérletekből” alkották meg törvényeit. Ennél is tovább ment az a fiatal svábföldi gondolkodó, akinek 1916-ban megjelent első műve bizonyította, hogy Duns Scotus, a skolasztika úttörője finomabb logikai megkülönböztetésekre volt képes, mint Husserl. Heidegger későbbi filozófiája még erőteljesebben bírálta a „Platón iskolájából származó logikát”, mert európai történetében nem az vált benne fontossá, mi az igazság, hanem az, hogy milyen föltételek mellett tarthatunk valamit igaznak.

Nem becsüljük alá Varga Béla munkásságát, mikor – ahogy a *Bölcséleti írások* is

mutatja – annak nagy részét kitevő szaktudományos dolgozataiban csupán kezdeményét látjuk későbbi érett gondolkodásának. Lélektani, nevelés- és értékelméleti cikkei még a logikai kérdéseket taglalóknál is haloványabbak, talán tárgyukból is következően. Mindezzért bőségesen kárpótol, hogy végül is eljutott a veszélyes történelemben élő ember lényegi kérdéseire, s ezt három írásművében sikerült is kifejeznie. *A szabad-
elvű kereszténység vallásos alapja* (1936), az *Unitárius hittan* (1923–1937) és *A fausti és karamazovi lélek* (1929) föltétlenül biztosíték művének maradandóságára.

Az individuumból szólva Leibnizet idézte, aki szerint „a valóság minden tárgya egy erőcentrum, mely a maga lényege, a maga törvényszerűsége alapján egyénileg fejt ki tevékenységét, hogy magát fenntarthassa”. Az egyes ember sorsáról elmélkedve, később még keményebb meghatározást, a középkori Heinrich von Gentét fogadta el: „az individualitás alapja a negáció”. Korai pályája sejtését igazolta, azt, hogy „az erkölcsi érzés sokkal realisabb és erősebb, mint a logikai és esztétikai”. Az „intellektuális érdeklődést” az erkölcsi fogékonyság, vagy, ami ugyanaz, „a szabadság utáni vágy” jóval meghaladja, hirdeti Varga. S ha ez így van, az emberről való elmélkedésnek vissza kell térnie a metafizikához, vagyis a végső dolgok megfontolásához. Ennek adja példáját, midőn két irodalomtörténetileg nyomon követhető paradigmát bont ki a „fausti” és a „karamazovi lélek” típusában.

Ne képzeljük, hogy erőltetett s egyszerűsítő szellemtörténeti elméletet találunk ebben a tanulmányban. A goethei eszményt sokan állították állócsillagként ez időben Európa elsötétült égére: Jaspers, Thomas Mann, Merezkovszkij, vagy nálunk Babits, Hamvas Béla, Lukács György. Az eltérő gondolatirányokat jelző nevek közé tartozik Varga Béla, kis hangsúlyeltolódással. Ő ugyanis a dosztojevszkiji jelenséget nem irodalomtörténeti, hanem metafizikus mérceként helyezi a goethei mellé, s annak alapján számos hiányára hívja föl a figyelmet.

A Goethe képviselte harmonikus kultúra, mondja Varga, még a világtörvények tudatában, de már az ember erőfeszítéseibe vetett hitben, a technikai civilizáció megteremtésének reményében és az emberi személység kiteljesítésének vágyában él. Hu-

manizmust hirdet, s mindenekfölött vallja a kultúra megvalósításának mindenhatóságát, s emellett „érdekli az ember testi és lelki életének minden mozzanata, az ifjúság, az öregedés problémája, a szépség, az asszony, a szerelem”. Amolyan paradicsomi világ kekedik elénk, melyre azóta, mint tudjuk, sokat hivatkoztak zsarnokságot hozó ideológiák. Ezzel szemben „Dosztojevszkij nem ellensége a kultúrának, de látja ... annak krízisét, hogy ne mondjuk, csődjét”, folytatja Varga. „A fausti lelket is megrázza ez, de visszahúzódik a humanitás bölcséletének bástyái mögé, melyben ... mindig igen sok volt a szabadosság és az esztéticizmus. A karamazovi lelkiismeret az embert sokkal mélyebb szakadékok fölé vezeti, ahonnan nincs könnyen kivezető út”. Goethe a folytonos tökéletesedés célképzetében, a bűnös gondolatát félretolva alkot, míg Dosztojevszkij olyan elvesztségben látja az embert, melyből az saját erejéből nem szabadíthatja, nem válthatja ki önmagát. Ezért az ő regényeiben „a lelki újjászületés, a belső, immanens kereszténnyé levés az egyedüli kivezető út abból a reménytelen útvesztőből, amelyben az emberiség eltévedett, s ezért a karamazovi lélekben elsősorban a lelki kereszténység van elismerve a történetivel szemben”. Varga gondolatmenete, mint látjuk, a kereszténység lényegének fölfedése mellett a kereszténység történeti kritikáját is magával hozza, s hangot ad itt is *Unitárius hittan*-a megkülönböztetésének „ontológiai” és „értékkereszténység” között. Az előbbin jelentéstennek hagyott katekiziseket, megcsontosodott egyházakat ért, az utóbbin minden olyan megújhódási kísérletet, „mely a dolgok velejéig hatol, amikor az egész lelki élet újjáalakítását akarja, mint amelytől minden egyéb függ”.

A *fausti és karamazovi lélek*-ben Varga megmarad ugyan sajátos, békéltető pozíciójában, de tanulmányának befejezése az ember gyökeres átalakításának követelményét sugározza. Érvelése mindvégig, s tárgyát is fölülmúlva, higgadt, következtetése szűkszavúságában is hosszasan elgondolkodtat. Tanítását minden bizonnal gyakorlati tanácsnak szánta, nehogy régi értékeink újjáteremtése során – Goethe szavával – acélt gyártva salakok maradjunk. (*Kriterion Kiadó, 1979.*)

REISINGER JÁNOS